

نووسینی پیوه‌ریانه‌ی فۆنیمه برگه‌یه‌کان

محهمهد مه‌حوی^۱

پروفسۆری زمانی کوردی، زانکۆی سلیمانی

تاریخ دریافت: ۵ خرداد ۱۳۹۸؛ تاریخ پذیرش: ۲۱ شهریور ۱۳۹۸؛ صص ۱۷۵-۱۵۹

چکیده

عناصر گویش کرمانجی میانی در هم تنیده و چسبیده و به صورت عمده واج‌های وابسته و واج‌های واژگون هستند؛ همچنین واژه‌های چندگونه در حالت‌های مختلف نیز از جمله عناصر این گویش به شمار می‌رود. ترکیب ساختارهای دستوری، وابستگی جمله را به کلمه و عبارت کامل و فعل مرکب و ساختار مرکب قطعی کرده است. علاوه بر این، دو ساختار ساختوازی و نحوی که با هم ترکیب شدند، هنوز هم در شیوه‌ی قواعد و اصول با هم تفاوت دارند. در این تفاوت است که قاعده‌ی تقسیم متممی و قاعده‌ی برابری (در تقابل با یکدیگر) حکم به تلفظ واج‌ها (واج‌های هجایی عمده و غیرهجایی واکه و همخوان) می‌کند. رسم‌الخط معیار واجی است، اما از خروجی پیش‌فعل و پدیده‌های متنوع هم برای نوشتن بهره گرفته می‌شود. به همین دلیل رسم‌الخط معیار کردی انعکاس دستور زبان آن زبان است، یعنی کسی که بخواهد مطابق کردی معیار بنویسد، لازم است الگوی زبانی آن را درک کند و با دستور زبان آن آشنایی داشته باشد.

کورتە

توخمه‌کانی زاری کرمانجیی ناوه‌راست تیئاخنراو و لکان که به شیوه‌یه‌کی سه‌ره‌کیی مؤرفیمه ناسه‌ره‌خۆ و مؤرفیمه له وشه‌چوووه‌کانن، ئەوانه‌ی وشه‌فره‌چه‌شنه‌کان له دروسته جوراوجۆره‌کاندا. تیکه‌ل‌بوونی پیکهاته‌کانی ریزمانه‌که‌ی هه‌بوونی رسته‌ی به وشه و فریزی ته‌واوه و کرداری ئالۆز و پیکهاتووی ئالۆزی تری له جۆری جیاواز مسۆگەر کردوووه. له‌گه‌ل ئەوه‌یشدا ئەو دوو پیکهاته‌یه‌ی مؤرفۆلۆژیی و سینتاکسی تیکه‌ل به یه‌کتر بوون، بنه‌ما و ریساکان هیشتا هه‌ر جیاوازیی له دروسته، توخم و پیکهاتوووه‌کانیاندا ده‌که‌ن. له‌م جیاکارییه‌دایه که ریسای دابه‌شبوونی ته‌واوکه‌رانه و ریسای هه‌مه‌به‌ریی (به‌رامبه‌ر به‌یه‌ک وه‌ستانه‌وه) ته‌حه‌کوم به ده‌ربرینی فۆنیمه‌کان (برگه‌یه‌کانی سه‌ره‌وه و نا‌برگه‌یه‌یه ده‌نگدار و کپه‌کان) هه‌وه‌ده‌کات. نووسینی پیوه‌ریانه فۆنیمییه، به‌لام ده‌رکرده‌ی پیواژۆ فۆنۆلۆژییه‌کان و دیارده‌فره‌چه‌شنه‌کانیش بۆ نووسین وه‌رده‌گیردرین. له‌به‌ر ئەم راستیانه و هۆکاری تریشه، که رینووسی ستانداردی کوردی وینه‌دانه‌وه‌ی ریزمانه‌که‌یه‌تی. واته، ئەو که‌سه‌ی ده‌یه‌ویت به کوردیی پیوه‌ر بنووسیت، پیویسته له مؤدیلی زمانه‌که‌ی بگات و شاره‌زای ریزمانه‌که‌ی بیت.

وشه سه‌ره‌کییه‌کان: فۆنیم، مؤرفیم، فره‌چه‌شنی، نووسینی پیوه‌ری

واژگان کلیدی: واکه، واج، گوناگونی، واژه، جمله

۱- پیشه‌کی

ئەم لیکۆلینەوێه به‌شیکه له پرۆژه‌ی به‌ستانداردکردنی زمانی کوردی و تهرخانکراوه بۆ دیاریکردن و چه‌سپاندنی چه‌شنی نووسینی ستانداردی بره‌گه‌یه‌کان، که جۆراوجۆر ده‌رده‌که‌ون و ده‌که‌ونه‌روو. له‌به‌شی یه‌که‌مه‌دا زانیاری پێویستی وه‌ک تاییه‌تمه‌ندی و ئەدگاری زاره‌که‌ له‌ چێوه‌ی مۆدی‌لی رێزمانی کوردیدا پێشکه‌شکراون. له‌گه‌ڵیدا روونکردنه‌وه‌یه‌کی به‌رایه‌ پێه‌وه‌ی فۆنیمه‌کان هه‌ینراوه‌ته‌وه‌. به‌شی دووه‌می شیکردنه‌وه‌ و توێژینه‌وه‌کان له‌سه‌ر بره‌گه‌یی گرژ و خاو له‌ وشه‌ی مۆرفۆلۆژیدا جێبه‌جێ کراون. له‌به‌شی سێهه‌مه‌دا، وه‌ک ته‌واوکه‌ریکی به‌شی دووه‌م، گه‌توگۆکان له‌سه‌ر بره‌گه‌یه‌کانی له‌ وشه‌ مۆرفۆلۆژییه‌کاندا. ته‌ن‌ها هه‌ندیک پیکهاتووی سینتاکسیی وه‌ک فریزی خسته‌ن‌پال، کرداری شکاوه‌ و کرداره‌ندیی بۆ به‌شی سێهه‌م هه‌لاوی‌کراون. هه‌رچه‌نده‌ سه‌رچاوه‌ی سه‌ره‌کیی ئەم لیکۆلینەوێه و ئەوانه‌ی دوا‌ی ئەمیش له‌ سه‌ر به‌ستانداردکردنی زمانی کوردی، ده‌روازه‌ی یه‌که‌مه‌ی پرۆژه‌ی به‌ستانداردکردنه‌که‌ مه‌نامه (۲۰۱۶) ده‌بن، به‌لام هه‌ول‌ه‌کان بۆ ئەوه‌ن تا وه‌کوو ده‌کریت رێزمانه‌ کوردیه‌که‌ سا‌کارت‌ر و ئاسان‌تر به‌ ده‌سته‌وه‌ بدریت و بخریته‌ روو.

رێبازی شیکردنه‌وه‌ی په‌سنکه‌رانه‌ و له‌ ناویدا به‌راوردکاری نیوان چه‌شنه‌کانی وشه‌کان له‌ ناو خۆیاندا (وشه‌ بنه‌ره‌تی و مۆرفۆلۆژییه‌کان) له‌گه‌ڵ پیکهاتووه‌ سینتاکسیه‌کان گه‌راوه‌ته‌ به‌ر. واتا، هه‌ول‌ه‌ زانستییه‌که‌ له‌ چێوه‌ی قوتابخانه‌ی گواسته‌وه‌ و به‌ره‌مه‌یناندا و به‌ تێوری مۆرفۆلۆژی و فۆنۆلۆژی فه‌ره‌نگی به‌ ئەنجام گه‌یه‌نداوه‌. له‌ زمانی نووسینی ئەم کاره‌ زانستییه‌دا په‌یره‌وی نووسینی ستانداردی مه‌نامه‌ کراوه‌.

۲- مۆدی‌لی رێزمانی کوردی: بنه‌ما و رێسا

توخمه‌کانی ئەم زاره‌ سه‌ره‌کییه‌ تێئاخراو و لکاوه^۱ به‌ شیوه‌یه‌کی سه‌ره‌کی مۆرفیمه‌ ناسه‌ر به‌خۆ- لکاوه‌کان و مۆرفیمه‌ له‌ وشه‌چوووه‌کان (ره‌گی کرداره‌کان)ن، ئەوجا ئەوانه‌ی وشه‌ فره‌چه‌شنه‌کان له‌ دروست جۆراوجۆره‌کاندا. ئەمه‌ و تیکه‌لبوونی پیکهاته‌کانی رێزمان (مۆرفۆلۆژی و سینتاکس) (مه‌حوی، ۲۰۰۹) هه‌بوونی رسته‌ی به‌ وشه‌ و فریزی ته‌واوه‌وه‌ و کرداری ئالۆز^۲ و پیکهاتووی ئالۆزی^۳ تری له‌ جۆری جیاواز (مه‌حوی، ۲۰۰۱) مسۆگه‌ر کردووه‌. له‌گه‌ڵ ئەوه‌یشدا ئەو دوو

¹ Incorporated and Agglutinated Language.

² Morphosyntax.

³ Complex Constructions.

پیکهاتهیهی تیکه‌ل به یه کتر بوون، بنه‌ما و ریساکان هیشتا هه‌ر جیاوازیی له دروسته^۱، توخم^۲ و پیکهاته‌وووه‌کانیاند ده‌که‌ن. له‌م جیاکارییه‌دایه که ریسای دابه‌شبوونی ته‌واوکه‌رانه^۳ و ریسای هه‌مبه‌ریی (به‌رامبه‌ر به یه‌که‌ه‌ستانه‌وه) ته‌حه‌کوم به ده‌برینی فۆنیمه‌کان (برگه‌ییه‌کانی سه‌ره‌وه و ناب‌رگه‌ییه‌ده‌نگدار و کپه‌کان) هه‌وه‌ده‌کات. نووسینی ستاندارد فۆنیمییه، به‌لام ده‌رکده‌ی پیاوژۆ فۆنۆلۆژییه‌کان و دیارده‌فره‌چه‌شنه‌کانیش (Kiparsky, 1981) بۆ نووسین وه‌رده‌گیردین. له‌به‌ر ئه‌م راستییانه و هۆکاری تریشه که ئۆرسۆگرافی وینه‌دانه‌وه‌ی ریزمانی کوردییه. واتا، ئه‌وه‌که‌سه‌ی ده‌یه‌ویت به ستانداردی کوردی بنووسیت، پپووسته به ئاگا بی‌ت له مۆدیلی زمانه‌که‌ی (مه‌حویب و هومه‌ر، ۲۰۰۵)، تییبگات و شاره‌زای ریزمانه‌که‌ی بی‌ت: فه‌ره‌ه‌نگ، مۆرفۆلۆژی، دروستکردنی وشه، پیکه‌پینانی ناوی کرداریی باری بکه‌رنادیار، سینتاکس (و مۆرفۆسینتاکس)، فۆرمی لۆژیکی (سیمانتیک) و فۆرمی فۆنه‌یتیکی (ده‌نگ).

یه‌که‌ه‌م بنه‌ما که بنه‌مای دوپه‌لکییه و دووه‌م ریساکان:

۱- ریسای دابه‌شبوونی ته‌واوکه‌رانه؛

۲- ریسای هه‌مبه‌ریی دروسته‌ی مۆرفۆلۆژیی هه‌مبه‌ر به‌وه‌ی سینتاکسیی؛

۳- له‌ناو مۆرفۆلۆژییدا وشه‌ی مۆرفۆلۆژی (لیکدراو و هه‌لگۆیزراو) و ئه‌وه‌ی وشه‌ی بنه‌ره‌تی، کرداری تیپه‌ر، کرداری تینه‌په‌ر؛

۴- له‌ناو سینتاکسییدا رسته‌ی نا_ئه‌رگه‌تیفی و ئه‌وه‌ی رسته‌ی ئه‌رگه‌تیفی، رسته و کرداری بکه‌ردیار و ئه‌وانه‌ی بکه‌رنادیار، ناوی کرداریی و ئه‌وه‌ی کرداری شکاوه، کرداری شکاوه‌ی ته‌واو و ئه‌وه‌ی کۆپولاو رسته به وشه و فریزی ته‌واوه‌وه و ئه‌وه‌ی کرداری ئالۆز.

برگه‌ییه‌کانی /a, w, o e, ê/ وئ/ [a, w, o e, ê] ناوابه‌سته له هه‌موو چه‌شنه‌برگه‌یه‌کی کراوه CV، داخراوی ساکار CVC و ئالۆز CVCC دا دین، به‌لام برگه‌ییه‌کانی سه‌ره‌وه له دوو جو‌ر دابه‌شبووندان: برگه‌یی گرژه‌کانییان (کورته‌کانییان /o, u/) و سنووردار له وشه‌ی یه‌ک_برگه‌یی برگه‌کراوه‌دا دین و به‌گشتیی له برگه‌ی داخراوی ساکار و ئالۆز و له برگه‌کانی ناوه‌وه‌ی وشه‌دا دین، به‌لام خاوه‌کانییان (دریژه‌کانییان /i:, u/) له برگه‌ی کراوه و داخراوی ساکار و له برگه‌ی کۆتایی وشه‌دا دین (مه‌حویب، ۲۰۰۹). برگه‌یی خاوه‌گۆرینۆکه^۴ (/نوسین/ <نووسیم> ~ <ده‌نوسم>)، به‌لام برگه‌یی گرژه‌کانی هه‌مبه‌ریان تا راده‌یه‌کی زۆر

¹ Structure.

² Elements.

³ complementary distribution.

⁴ Variable.

چه سپاو و نه گۆرن (نوستن / نوستم) ~ (ده نووم) >. بزانه، که برگه‌ییه کانی سه‌روهه له کرداری شکاوه‌دا جیاواز رفتار ده کات وهك له ناو وشه و وشه‌ی مۆرفۆلۆژیییدا (مه‌حوی، ۲۰۱۶).

برگه‌یی و هیز: برگه‌یی خاو و هیز به یه‌که‌وه دین (برگه‌یی خاو هیز له‌سه‌ره). ئه‌گه‌ر هیز له سه‌ر برگه‌یی گرز لابریت، تییداده‌چیت (افوتوو / قوتوو) ~ (قتوو)، /گۆلینکه / >گۆلینکه > ~ (گۆلنکه) >، به‌لام ئه‌گه‌ر له سه‌ر برگه‌یی خاو نه‌مییت، گرز ده‌بییت (اشیرین-یی / شیرینی) > ~ شیرینی). برگه‌یی خاوی سه‌روهه له برگه‌یی هیز-له‌سه‌ری برگه‌یی کراوه / دووا، /سی / و داخراوی ساکار / دوورا، /سوورا / دا دین: برگه‌یییه گرزه‌کانیان له برگه‌یی داخراوی ساکار / کون / و ئالۆزی به بی هیز / کوردا / دا دین. هه‌موو وشه‌یه‌کی یه‌ك برگه‌یی هیز له‌سه‌ره، به‌لام وشه‌ی یه‌ك برگه‌یی هه‌ن که برگه‌یییه‌کانییان گرز و هیزکی لاوازیان هه‌یه (کون / >کون >، /گۆل / >گۆل >). ده‌شیت هیزی وشه‌ی یه‌ك برگه‌یی برگه‌ کراوه کهم ده‌کریت و برگه‌یییه‌که‌ی گرز ده‌بردریت (افوو / >فوو > ~ فو، /بی / >بی > ~ بی). برگه‌یی خاوی وشه‌ی یه‌ك برگه‌یی داخراوی ساکار ناتوانریت گرز به‌رجه‌سته بکریت، چونکه هیزه‌که‌ی لانا بریت و که‌میش نا‌کریت‌وه (دووورا / >دووور > ~ دور، /شین / >شین > ~ *شین). به‌په‌چه‌وانه‌ی ئه‌و دیارده‌یه‌ی په‌شته‌روهه، زۆر جار له وشه‌یه‌کی وشه‌ی یه‌ك برگه‌یی برگه‌ داخراوی ساکار و ئالۆزدا ده‌بیته‌هۆی که‌وتنی برگه‌یییه‌ گرز که (ابوست / >بوست > ~ بست >، /بیست / >بیست >). له وشه‌ی بنه‌ره‌تییدا، که تییدا جووت‌نا‌برگه‌یی هه‌ن، برگه‌یی گرز هیز له‌سه‌ر سه‌ره‌تایاندا‌یه و به بی هیزه‌که‌یان له دو‌اوه‌یه‌یاندا دین (کولله / >کولله >، /زیلله / >زیلله >).

برگه‌یییه‌کانی تر (ا، ه، و، ئ، وئ / له هه‌موو چه‌شنه‌کانی برگه‌دا (کراوه، داخراوی ساکار و ئالۆز) دین. ئه‌م برگه‌ییانه ئه‌لته‌رناسیۆن له‌گه‌ل یه‌کتیرییدا ئه‌لته‌رناسیۆن نیشانده‌ده‌ن (جیزن / >جیزن > ~ >جه‌ژن >، /ناو / >ناو > ~ نیو، /یۆنان / >یۆنان > ~ >وینان >، هاتمه‌وه >هاته‌وه > ~ هاتمه‌و، وهره‌وه >هه‌روهه >! ~ بیرو >بیرو >!). هاتن و ده‌رکه‌وتنی برگه‌یییه‌ سارده‌که (بزروکه) ته‌واو ئه‌وتوماتیکی و په‌شینی لیکراوه، بۆیه ده‌نگیکی فۆنه‌تیکیه‌وه سه‌ر به په‌روه‌ی فۆنیمه‌کانی ستانداردی کوردیی نییه. له‌به‌ر ئه‌وه له هه‌ر جیکه‌وته‌یه‌کی ناو وشه‌دا ده‌روربه‌ری هاتنی هه‌بییت، ده‌رده‌که‌ویت و ده‌توانیت هیزیش وه‌برگرت (پرد / >پرد > [pɪrd]، /چادر / >چادر > [tʃa . dɪr]) (مه‌حوی، ۲۰۰۹). پۆله‌ره‌گه‌زی سه‌ره‌کیی فه‌ره‌نگیی ناو، ئاوه‌لناو، ئاوه‌لکردار هیز کۆتاییه (باران / >باران >، /که‌روو / >که‌روو >، /راوکه / >راوکه >) : پۆله‌ره‌گه‌زی ناسه‌ره‌کیی هیز سه‌ره‌تاییه (چونکوم / >چونکوم >، /وه‌کو / >وه‌کو >، /هیشتا / >هیشتا >، /هه‌مو / >هه‌مو > ~ هه‌موو).

په‌شگر هیزی سه‌ره‌کیی وه‌رنا‌گرت، پاشگر هیزی سه‌ره‌کیی وه‌رده‌گرت. پاشگری هیزی برگه‌یی بناغه‌که‌ی کهم ده‌کاته‌وه (اشیرین-یی / >شیرینی > ~ شیرینی): پاشگری دانسقه

هه‌یه، هیز به برگه‌یی بناغکه‌ی ده‌دات (اگوپن / >گوپن<). برگه‌ی وشه‌ی یه‌کهمی لیکدراو، به بئ هیز و گرژه (اسوروسپی / >سوروسپی<): ئه‌وه‌ی پیکهاتوو سینتاکسیه‌که‌ی هیز له‌سه‌ر و خاوه (سوور و سپیی >سوورو سپیی<). دوو جوړ کرداری / بوون / ی کرده‌یی (>بوو به مامؤستا<) و / بون / ی حاله‌تی (>مامؤستا بو<) هه‌ن. هاتن و ده‌رکه‌وتنی برگه‌یه‌کانی سه‌ره‌وه له‌برگه‌کانی وشه‌ی فره‌برگه‌ییدا:

به گشتی برگه‌ی خاو له‌برگه‌ی کۆتاییدا دیت و برگه‌ی گرژ له‌برگه‌کانی سه‌ره‌تا و ناوه‌وه‌ی وشه‌ی بنه‌ره‌تییدا (اوتوو / >توو<، اپه‌موو / >په‌موو<، اپه‌تی / >په‌تی<: اگوناح / >گوناح<، ابیچم / >بیچم<). برگه‌ی خاوی هیز له‌سه‌ری برگه‌ی کۆتایی ده‌توانریت گرژ ده‌ربیردیت، ئه‌گه‌ر هیزه‌که‌ی لابریت (اپه‌موو / >په‌موو< ~ په‌مو، اپه‌ری / >په‌ری< ~ په‌ری / >په‌ری< / >په‌ری< ~ په‌ری / >په‌ری< ~ ئاره‌زوو / >ئاره‌زوو< ~ ئاره‌زو، افه‌ره‌نجیی / >فه‌ره‌نجیی< ~ فه‌ره‌نجی). برگه‌یه‌ خاوه‌کانی سه‌ره‌تا و ناوه‌وه‌ی راسته‌وخۆ پیش برگه‌یی / اه و [I] هیز له‌سه‌رن و ده‌توانریت سه‌ریشکی هیزلاواز و گرژ به‌رجه‌سته‌بکرین، ئه‌گه‌ر یه‌ک نابرگه‌یی له‌دوایانه‌و بیت (اجووله / >جووله< ~ جوله، اسیته‌ک / >سیته‌ک< ~ سیته‌ک، الیخن / >لیخن< ~ لیخن، اجووله‌که / >جووله‌که< ~ جوله‌که، اسیینه‌مه‌کی / >سیینه‌مه‌کی< ~ سیینه‌مه‌کی). ناوازه‌ی وه‌ک / قوژبن / >قوژبن< ~ *قوژبن‌یش هه‌ن. ئه‌م دیارده‌یه‌یان له‌هه‌ندیک وشه‌دا به‌سه‌ر برگه‌یی اوو ی پیش برگه‌یی // دا دیت (اکووتال / >کووتال< ~ کووتال). له‌م پیواژویه‌شدا جیاوازی نیوان برگه‌یی / ای / له‌گه‌ل اوو / دا تیینی ده‌کریت. تیینی ئه‌وه‌ بکه‌ که‌ ده‌رکرده‌ی هه‌ر دوو دیارده‌که‌ له‌گه‌لا دابه‌شبوونی ته‌واوکه‌رانه‌ی برگه‌یه‌ خاو و گرژه‌کان له‌برگه‌ی کۆتایی و برگه‌ی ناوه‌وه‌ی وشه‌ی فره‌برگه‌ییدا یه‌کده‌گریته‌وه. بویه‌ هه‌ر دوو جوړ نوسینه‌که‌ ئاسایین و ئه‌وه‌ی سه‌ره‌تاییشیان په‌سه‌ندتره (>په‌موو<، >په‌ری<، >ئاره‌زوو<، >جووله‌که<، >کووتال<، >جووله<، >جوولانه‌وه<، >جووزله<). دیاره، که‌ وشه‌ به‌ برگه‌یی گرژی سه‌ره‌تا و ناوه‌وه‌ی هه‌ن و ریگه‌ به‌ ئه‌لته‌رناسیونه‌که‌ نادن (اکولانه‌وه / >کولانه‌وه< ~ *>کولانه‌وه<)، واته‌ ئه‌م دیارده‌یه‌ له‌م قوناعی گه‌شه‌کردنه‌ی زمانه‌ ستاندارده‌که‌دا ته‌نھا بۆ برگه‌یه‌ خاوه‌کانیان ده‌خوات.

۲-۱- پیره‌وی فونیمه‌کان

ته‌نھا برگه‌یه‌کان (قاوله‌کان) له‌ستانداردی کوردیدا (کرمانجیی ناوه‌راست) برگه‌ دروست ده‌که‌ن، بویه‌ ناوی برگه‌یه‌کانیان لئراوه. هه‌مبه‌ر به‌مان خشپه‌ده‌کان^۱ و زرنگ ده‌ره‌وه‌یه‌کان^۲

¹ Obstruents.

² Sonorances.

له سه‌ره‌تا و کۆتایی بره‌گه‌دا دین و ده‌رده‌که‌ون. زمانه‌که هه‌ر وه‌ك ئاماژه‌ی پیدرا، به‌گشتی به‌ بنه‌مای دووپه‌لکی و ریسای دابه‌شبوونی ته‌واوکه‌رانه کار ده‌کات (مه‌حویی، ۲۰۰۹). بره‌گه‌ی گرژی /او/ و /ای/ له‌گچکه‌ترین جووتدا ده‌رناکه‌ون (/کوپا/ : /کیرا/)، له‌گه‌ل ئه‌وه‌یشدا سه‌ر به‌ پیره‌وی فۆنیمه‌کانی ستانداردی کوردین. بره‌گه‌ی خاوی /وو، یی/ فۆنیمی واتاجیاکه‌روه‌ی وشه‌دروسته‌کرن (/اسوورا/ : /اسییرا/). ته‌واوی بره‌گه‌یه‌کان ده‌توانن هیز وه‌برگرن، به‌لام ته‌نهما بره‌گه‌یه‌ خاوه‌کانی سه‌روه‌ه و هیز به‌یه‌که‌وه دین. واته له‌ کویدا ئه‌مانه‌ خاوه‌ ده‌بیستری، له‌ ویدا هیزیکیش (سه‌ره‌کی یان لاهه‌کی) ئاماده‌یه. له‌به‌ر ئه‌و دوو هۆیه‌یه، که‌ پێویسته بره‌گه‌یه‌ خاوه‌ ده‌بردراوه‌کان وه‌ك خۆیان بکرین به‌ نووسین.

ئاماژه‌ به‌وه‌ درا که بره‌گه‌یه‌کانی سه‌روه‌ه خاوه‌ /وو، یی/ و گرژیان /و، ی/ هه‌یه. خاوه‌کانییان له‌ بره‌گه‌ی کراوه (/دوو، سیی/) و داخراوی ساکاردا (/دوو، سییرا/) دین و گرژه‌کانییان له‌ بره‌گه‌ی داخراوی ساکار و ئالۆزدا (/کون، اتوند، بیست/). بره‌گه‌یه‌ خاوه‌کان هیزیکیش ته‌واویان له‌سه‌ره و گرژه‌کانییان هیزیکیش لاهه‌ی. بره‌گه‌ی خاوی پێشه‌وه /یی/ و گرژه‌که‌ی /ای/ له‌ گچکه‌ترین جووتدا نابینریته‌وه، به‌لام بره‌گه‌کانی ناوه‌وه‌ی وشه‌دا زۆرن (/گیرفان، زیندو/).

۲-۱-۱- /کووورا/ : /کورا/، /دوووربین/ : /دوربین/

بره‌گه‌یه‌کانی تر (/ا، ه، و، ئ، و، ی، و، ی/) له‌ هه‌موو چه‌شنه‌کانی بره‌گه‌ی کراوه و داخراودا له‌ بره‌گه‌ی به‌ بئ هیز و هیزداردا دین، له‌به‌ر ئه‌وه‌ کێشه‌یه‌ك له‌ جووری ده‌برین و چه‌شنی نووسینیاندا نییه. گرفته‌کان هاتن، ده‌رکه‌وتن و نووسینی بره‌گه‌یه‌ خاوه‌ و گرژه‌کانی سه‌روه‌ه دروستی ده‌که‌ن. ئه‌مه‌یش له‌به‌ر ئه‌وه‌ی وابه‌سته‌ی چه‌شنی بره‌گه‌، ئاماده‌بوون و ئاماده‌نه‌بوونی هیز و بره‌گه‌ی کۆتایی و ئه‌وانه‌ی سه‌ره‌تا و ناوه‌وه‌ی وشه‌ی فره‌بره‌گه‌یین. دیاره وشه‌ی مۆرفۆلۆژیش کاریگه‌ری له‌ دابه‌شبوونه‌که و ده‌برینیاندا هه‌یه (Mayerthale، ۱۹۷۴، Kiparsky، ۱۹۸۰ و ۱۹۸۱ و ۱۹۸۲).

نووسینی ستاندار فۆنیمیه‌ و ده‌رکرده‌ی پێواژۆ فۆنۆلۆژیه‌کانیش ده‌کرین به‌ نووسین. له‌گه‌ل ئه‌وه‌یشدا ژماره‌یه‌کی زۆر دیارده‌ی ده‌نگی هه‌ن، که له‌به‌ر فره‌جووریان ده‌کرین به‌ نووسین (به‌ نیمچه‌ناپه‌رگه‌یی-بوون، هه‌لتۆقینی نیمچه‌ناپه‌رگه‌یی). له‌بری پشتبه‌ستن به‌ پیشینی کردن، لیکۆله‌ر به‌رجه‌سته‌کردن و به‌رجه‌سته‌کراو بو نووسین به‌ په‌سه‌ندتر ده‌زانیت: بو نموونه هه‌م له‌ کۆتایی وشه و فریزیشدا بره‌گه‌یی خاوه‌ گرژ هه‌ن و هه‌م له‌ سه‌ره‌تا و ناوه‌ه‌یاندا. پاشگر له‌ کۆتاییه‌یه و له‌باری ئاساییدا بره‌گه‌ی کۆتاییه‌ هیز له‌سه‌ره. له‌به‌ر ئه‌وه‌ بره‌گه‌یه‌که‌ی خاوه‌ و ئه‌گه‌ر له‌وانه‌ی سه‌روه‌ه بیت، پێویسته به‌ پێته‌کانی خاوه‌که‌یان بنووسریت (>کاری ده‌ستی گرانه، ئه‌گه‌ر ده‌ستی

نوسینی پئوریانی فونیمه برگییهکان | ۱۶۵

دوویش بیت. <. خو پاشگریش ههن هیز به بناغه کانیاں دهدهن و زۆریشیاں هیزی لیدهسههن. پاش ئهوهی نموونه بو وشه‌ی مۆرفۆلۆژیی و فریزه‌کان دههینینهوه، هۆشی خۆمان له حاله‌ته کیشاوییه‌کان کو ده‌کهینهوه:

خشته‌ی (۱) دروسته‌ی ناوکی برگه ((C(C)V(C(C)) و چه‌شنه‌کانی
CV CVV CCVV CVVC CVC CVVCC CCVVC CCVVCC CCVCC
دروست بلوور کوور کوو کور کورر کوررر
بریین سیر کیری سی

خشته‌که هاتن و ده‌کهوتنی برگیه‌ی خاو و گرژی سه‌روه له چه‌شنه‌کانی برگیه‌ی وشه‌ی بنه‌ره‌تییدا نیشان ده‌دات. (۱) برگیه‌ی خاو له‌پیش دوو نابرگیه‌یه‌وه نایه‌ت (۴). (ب) برگیه‌ی گرژ له برگیه‌ی کراوه‌ی وشه‌ی یه‌که‌برگیه‌ییدا نادۆزیته‌وه (۲). (پ) برگیه‌ی گرژی /ای/ له وشه‌ی یه‌که‌برگیه‌ی داخراوی ساکاردا نایه‌ت (۳-ا).
یه‌که‌هم ئه‌نجام:

ا. برگیه‌ی خاو له برگیه‌ی کراوه و داخراوی ساکاری وشه‌ی یه‌که‌برگیه‌ییدا دین (۱-۲)
ب. برگیه‌ی گرژ له برگیه‌ی داخراوی ساکار و ئالۆزی وشه‌ی یه‌که‌برگیه‌ییدا دین.

- ۱- /توو/ <توو> ~ تو، /ابی/ <ابی> ~ بی
- ۲- /توور/ <توور> ~ تور، /تیر/ <تیر> ~ تیر*
- ۳- ا. /کون/ <کون> ~ کوون، /ایس/
- ب. /کوردا/ <کوردا>، /ایست/ <ایست>
- ۴- /کوردا/، /ایست/

خشته‌ی (۲) هاتنی برگیه‌ی خاو و گرژ له وشه‌ی فره‌برگیه‌ی بنه‌ره‌تییدا

CVCVC CVCC CVCCVC CVCV:C CV:CCVC CV:CVC CVCV:C
:CVCV

په‌موو ته‌نوور کووتال جووتیار گوناح گولله نوستن گیران
سوتوو خه‌زوور کووزه‌له گوتار خورما شوشتن کرانه‌وه
په‌ریی نه‌سریین تیمار چونوور بیستن *بیستران
سییسرک قیتار زیندان بینین *بینران

چیکه نه	په رینه وه	گوررون	**گورران
سیتهك		خوران	**خورینران
		نووقان	**نوقینران
		سووتان	**سوتینران
		برزان	**برژینران

برگه‌ی گرژ له برگه‌ی سه‌ره‌تا و ناوه‌وه‌ی وشه‌ی دوو برگه‌ییدا:

أ. برگه‌ی گرژ له برگه‌ی ناوه‌وه‌ی وشه‌ی فره‌برگه‌ییدا دیت، ئە گهر راسته‌وخۆ یهك یان دوو نابرگه‌یی له دواپه‌وه بیت (۵). برگه‌ی خاو له برگه‌ی سه‌ره‌تا و ناوه‌وه‌ی وشه‌دا دیت، ئە گهر یهك نابرگه‌یی له دواپه‌وه بیت و دیشته‌وانریت سه‌رپشکیی گرژ به‌رجه‌سته‌بکریت (۷).

۱- ائوتوو، / اگوناح، / اتینوو، / اگوررون /

۲- اسورمه، / اخونچه، / اکورتان، / اچیلکه، / ازپیکه /

۳- أ. / نووکه / <نووکه> ~ / سیینه / <سیینه> ~ / سینه >،

۳- ب. / تووتن / <تووتن>، / لیخن / <لیخن>، / اسپخن / <اسپخن>،

۳- پ. / زووخال / <زووخال> ~ / زوخال >.

دووهم ئەنجام: ئەنجامی (۱-۴) له گه‌ل (۷-۵):

أ. یه کهه‌م ئەنجام بو برگه‌ی ناوه‌وه‌ی وشه‌ی دوو برگه‌ییش هه‌ر کاریگه‌ره.

ب. به شیوه‌یه‌کی سه‌ره‌کی، جیکه‌وته‌ی برگه‌یی خاو برگه‌ی کو‌تایی وشه‌ی فره‌برگه‌ییه و جیکه‌وته‌ی برگه‌یی گرژ برگه‌ی سه‌ره‌تا و ناوه‌وه‌ی وشه‌ی فره‌برگه‌ییه. (۸) و (۹) دابه‌شبوونه‌که ده‌سه‌لمینن.

پ. برگه‌ییه خاوه‌کانی ناوه‌وه‌ی وشه‌ی فره‌برگه‌یی له پیش برگه‌ییه‌که‌وه دین، که برگه‌یی /ه / (۷-أ) و برگه‌ییه سارده‌که‌ی به بزروکه ناسراوه (۷-ب) و هه‌ندیك جاریش له پیش // هوهن (۷-ب). (پ).

ت. ته‌نھا برگه‌یی خاوی برگه‌ی ناوه‌وه‌ی وشه‌ی فره‌برگه‌یی ده‌توانریت سه‌رپشکیی گرژ به‌رجه‌سته‌بکریت.

برگه‌یی سه‌ره‌وه له برگه‌ی سه‌ره‌تا و ناوه‌وه‌ی وشه‌ی فره‌برگه‌ییدا

۱- / کولانه / <کولانه‌وه>، / گوندوره / <گوندوره>،

۲- /کوله که/ <کوله که> ~ /کوله که/، /چییکه نه/ <چییکه نه> ~ <چییکه نه>

سیهه مین ئه نجام: بۆ برگییی گرژ و خاوی برگییی سهره تا و ناوه وهی وشهیش ئه نجامی دووهه م له کار دایه.

۳- برگییی گرژ و خاوی له وشهیی مۆرفۆلۆژییدا

له گه ل ئه وهیشدا که برگییی /بوون/ ی کردهیی خاوه و ئه وهی /بون/ ی حاله تیی گرژه و ئه و بان هیز له سهره و ئه میان به بی هیزه. به لام ده توانریت ئه و جیاوازییه به ریزمانی ناوه کیی^۱ له دروستبوونی دوو ناوی کرداری جیاوازا دا بنریت (بهراوردی بکه له گه ل مۆرفۆلۆژیی کوی ناوی زمانی ئه لمانییدا، که تنه نا به گۆرینی برگییی پشته وه بۆ پیشه وه (ئوملاوت Mutter : Mütter (دایک: دایکان) ده کریت. ئه م چه شنه پیواژۆ مۆرفۆلۆژییهی وشه دروستکردن له ریزمانی کوردییدا فره چه شنه^۲:

له بهر ئه وهی هه مبه ری /وو/ ی کردهیی و /او/ ی حاله تیی پیواژۆیه کی مۆرفۆلۆژییانه یه و له کاتی شکانه وه یاندا هیز ده خریته سهر کرداره شکاوه کان، ناتوانریت بانگه شهی ئه وه بکریت، که دانانی هیز ده بیته هۆی خاوکردنی /وو/ ی /بوون/ ی کردهیی. واتا، یه ک /بون/ بۆ کردهیی و حاله تیی له فره هه نگدا نین، به لکوو دوو ناوی کرداری جیا و سهر به خۆی /بوون/ و /بون/ هه ن. به م شیکردنه وه یه پشتگیریی به هیزی هه بوونی فۆرمه کانی خوارتریش ده کریت:

/قفلبوون/ (داخستن) <جاده که قفلبوو> (هیز له سهر /بوون/ هو /بون/ (حاله تیی) <ئه وهی کریم، قفل بو> (هیز له سهر /قفل/ ه).

ریزمانی ناوه کیی (ا) به تیپه رکردنی کرداری تیپه پهر، (ب) به شداریکردن له دارشتنی کرداری بکه رنادیاری رابوردوو و رانه بوردوودا، (پ) دوورخستنه وهی کاتی کرداری /بوون/ ی کرداری بۆ رابوردوو ی پیشتر و (ت) دارشتنی ئاوه لکرداری شوینیی /ناوان/ (دهور، دهوروبهر) هه مبه ر به /نیوان/ (بهین).

أ. /کهوتن/ : /اخستن/، /هاتن/ : /هینان/، <ئه وه> گیرا : <ئه وه> ده گیریت

ب. ئه و نووستبوو، که ئیمه گه یشتین.

ئه و مامۆستا بوو، که ئیمه هیشتا ده مانخویند. ~

ئه و ده میک بوو مامۆستا بوو، که ئیمه هیشتا ئیمه هه ر ده مانخویند.

¹ internal grammar.

² له بهرگی دووهه می مۆرفۆلۆژیی (۲۰۰۹) دا، ئه م بابته به ئه نجام ده گه یه نریت.

ئەو مامۆستا بوو. نەخیر، ئەو مامۆستا بوو (ئەو چیدی مامۆستا نییە).

پ. کەس لەم ناوانەدا نەمینیت! کەس لە نیوانماندا نەماوە.

دەبیت بزانییەت کە بۆلابوونەوہی فۆرمیکی شیوہزاریکی وەک موکریی لە ناو شیوہزاری زاری کرمانجیی ناوەراستدا ئەلئەرناسیۆنیکی ئازادە، نەک پیواژۆیەکی ناوہ کیانەیی مۆرفۆلۆژیانە. ئەم وەرگرتنە لەو شیوہزارەوہ بۆ ئەو دوو فۆرمەیی پێشتر و فۆرمی تری لەو چەشنەیش تیکدەر دەبیت. کە واتە ناتوانییەت لەبری <ئەم ناوانە> فۆرمی <ئەم نیوانە> بە کاربەینییەت (ناوا / ~ انیوا، ناوبانگ / ~ انیوبانگ، /ناوژەدکردن / ~ انیوژەدکردن).

نیمچەناپرگەیی /او/ و ناپرگەییە لوتیە کە /ام/ بۆ ئاماژەدان بە کاتی ئیستا و داھاتوو لەگەڵ رابوردوودا بە کار دەھینرێن، ھەر وەک چۆن /بەرا/ و /ادوا/ یش بۆ ھەمان جیاوازی سوودی لیدەبەینییەت. ھاوئۆرگانیی /ام/ و /او/ رێگە بە ئەلئەرناسیۆنی /المەوبەرا/ ~ /الەوہوبەرا/ یان /المەودوا/ ~ /الەوہودوا/ یش دەدات.

ت. ئەمانەیی ئیستا: ئەوانەیی پێشتر

ئەمانەیی لای خوارەوہ: ئەوانەیی لای سەرەوہ

لەمەوبەر (پێشتر): لەمەودوا (داھاتوو) = بەر: دوا

دوو سأل لەمەوبەر ~ دوو سأل لەوہوبەر، لەمەودوا ~ لەوہودوا

۳-۱- تەرزى ھیز لە وشەیی لیکدراودا

واتای سادە و واتای لیکدراوی (واتای فرەوشەیی) وشە لیکدراوہ کان رێژەییە. بۆ ئەمەیش واتای وشەکانی /سەرچنار/ و /سەرتاشیین/ و /سەربریین/ لەگەڵ یەکتربیدا بەراوردبکە! ئەم رێژەییە واتا کاریگەریی لەسەر تەرزى ھیز و جوۆری دەربرینی برگەییە خاوە و گرژەکان نییە. بەراوردکردنی وشە لیکدراوہکانی (۱۰) لەگەڵ رستەکانی بەرامبەریاندا، نیشانی دەدات کە برگەیی خاوی وشەیی بنەرەتییی لە وشەیی لیکدراودا بە یاسایەکی مۆرفۆفۆنۆلۆژیانە گرژ دەبیت. دەبیت لەبەر ئەوہی رەگی کردار مۆرفیمی لە وشەچووہ، وشەیی لیکدراو بە رەگی کردارەوہ ھەمان دیاردەیی گرژبوون نیشان بدات (۱۲). لە وشەیی لیکدراودا، برگەیی گرژی وشەیی بنەرەتییی خاوە دەرناپردییت، ئەگەر ھیزیشی لەسەر بییت (۱۲-ب) و (۱۳). ئەگەر برگەیی /او/ ی /دوو-کوژ/ لە وشە لیکدراوہ کەدا خاویش دەربردییت <دورکوژ> ~ دوورکوژ، ئەوا ئەمە بۆ ئەوہ دەگرێتەوہ، کە برگەییە کە خۆی لە وشە بنەرەتیییە کەیدا خاوە و کە بە ھیزخستەسەری خاوە بەرجەستەدەبیت. لەم بارەیی کۆتایاندا وەستان و پشویەک لەنیوان دوو سەگمینیتە کەیی لیکدراوہ کەدا یە. فۆرمە بنەرەتیییە کەیی لیکدراوہ کە، بەلام دەبیت بە بی وەستان و پشوو بییت. (۱۱) ھیش نموونەییە کە و

هه‌مان روونکردنه‌وه‌ی (۱۲-ا) ی هه‌یه. که‌واته ده‌توانریت هیزکی جه‌خت‌خستنه‌سه‌راه هیز
بخریتته سه‌ر وشه‌ی یه‌که‌می وشه‌ی لیک‌دراویش و بر گه‌ییه‌که‌ی خاو ده‌بردریت <سور‌کردنه‌وه>
~ سوور‌کردنه‌وه، به‌لام ئه‌میان باریکی یاسابه‌ندی جیا‌یه له‌باره ئاساییه‌که‌ی، که‌ده‌بیت‌گرژ بیت.
یاسابه‌ندی‌که‌ی له‌وه‌یشدا ده‌رده‌که‌ویت که‌هه‌موو وشه‌ لیک‌دراوه‌کان ریگه‌ به‌م ئه‌لته‌رناسیونه
نادهن (<پیره‌میرد> ~ *پیره‌میرد (بیشروانه /جووله‌که/ <جووله‌که> ~ جووله‌که)، چونکوم
هه‌لومه‌رجی ئه‌لته‌رناسیونه‌که‌یان بو ئاماده‌ نییه. وشه‌لیک‌دراوه‌کانی (۱۴) وشه‌ و فریزی
هه‌مانده‌نگیین و به‌سه‌گمینی سینتاکسییه‌وه‌ن. به‌پچه‌وانه‌ی ته‌رزی هیزی وشه‌ی لیک‌دراوه‌وه،
ته‌رزی هیزی فریزه‌خستنه‌پاله‌که‌ی ۳-۱ هه‌میش له‌فریزی خاوه‌نداریی <تووی مه‌لیک> ~
توی مه‌لیک دا‌ئاشکرا و روونه (بزانه، که‌وه‌ستان و پشوویه‌که‌مه‌نیوان دوو سه‌گمینه‌که‌یدا هه‌ن):
برگه‌یی /توو/ هیزی دووه‌می له‌سه‌ره و برگه‌ی کۆتاییش /مه‌لیک/ هیزی یه‌که‌م، به‌لام له‌به‌ر
ئه‌وه‌ی /ی/ مه‌لیک له‌بنه‌رتدا گرژه، ناتوانریت خاو به‌رجه‌سته‌بکریت. برگه‌یی گرژی ره‌گی
کرداری ناوی کرداریی له‌ناوی لیک‌دراوی کارادا خاو ده‌رده‌بردریت، ئه‌گه‌ر برگه‌که‌ی له‌کۆتاییدا
بیت و داخراوی ساکاریش بیت (۱۲-پ). که‌برگه‌یی وشه‌کانی /سوور/ و /سپی/ خاون، فریزی
وه‌ک سوور-ی تۆخ <سووری تۆخ> ~ سوری تۆخ و سپی-ی ساده <سپی ساده> ~ سپی ساده
ده‌ریده‌خه‌ن.

ناوی کرداریی فه‌ره‌نگیی و ئه‌وه‌ی پیکه‌ینراوه‌که‌له‌گه‌ل کرداره‌شکاوه‌کانی‌ندا هه‌مان
ته‌رزی ئه‌وانه‌ی بکه‌ردیاران هه‌یه (۱۰، ا-ب) و (۱۰-پ). /سوور-کردنه‌وه/ <سور‌کردنه‌وه>:

<سوور‌مکرده‌وه> ~ <سوور‌یده‌که‌مه‌وه>، <سوور‌کرایه‌وه> ~ <سوور‌ده‌کریتته‌وه>

به‌گشتی هاتنی برگه‌ییه‌گرژ و خاوه‌کانی سه‌روه‌په‌یکالی دابه‌شبوونی ته‌واکه‌رانه‌یانه له‌سه‌ره‌تا
و ناوه‌وه‌ی هیزلاوازی برگه‌ی وشه‌دا هه‌مبه‌ر به‌وه‌ی برگه‌ی هیزله‌سه‌ری کۆتاییدا. ته‌رزی هیزی
وشه‌ی مؤرفۆلۆژییش جیاوازه‌له‌وه‌ی پیکه‌اتوو سینتاکسیی (/سه‌ر-تاشیین/ <سه‌رتاشیین> :
تاشیین-ی سه‌ر <تاشیینی سه‌ر> ~ تاشیینی سه‌ر). هه‌موو چه‌شنه‌کانی وشه‌ی لیک‌دراو
هیز کۆتاییین و وشه‌ی سه‌ره‌تاییش هیزکی له‌و جۆره‌ی له‌سه‌ر نییه، برگه‌ییه‌که‌ی خاو به‌رجه‌سته
بکات (بروانه‌مه‌نامه (۲۰۱۶، ۲۱۸-۲۳۳). له‌م رووه‌وه ته‌رزی هیزی وشه‌ی لیک‌دراو له‌وه‌ی
فریزی، بو‌نمونه، خستنه‌پال جیاوازه. ئه‌مه‌ بو‌پیکه‌وه‌هاتوو‌ه‌کان به‌دروسته‌ی خستنه‌پالیشه‌وه
هه‌مان چشته. هه‌روه‌ها له‌رووی ته‌رزی هیزه‌وه کرداری لیک‌دراوی شکاوه و فریزی خستنه‌پال
وه‌کیه‌کن (۱-۳) و پچه‌وانه‌ی ئه‌وه‌ی وشه‌ی لیک‌دراون. په‌یوه‌ست به‌وه‌ستان و پشووه‌وه، به‌لام

فریزکه هه‌یه‌تی کرداره شکاوه که به گشتی نییه‌تی. تهرزی هیزی وشه‌ی لیکدراو له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی ئاوه‌ل فریزه‌کانیاندنا به‌راورد بکه (بروانه ۳/۱).

برگه‌بیه‌کانی سه‌روه له‌پیش برگه‌یی /ه/ هوه‌خاون /ا/ کووله‌که / کووله‌که < ~ کوله‌که >، به‌لام له‌وشه‌ی لیکدراودا و له‌پیش هه‌مان برگه‌بیه‌وه‌گرزه (۱۱_ب).

۱۰-أ. /سور_کردنه‌وه/ <سور_کردنه‌وه> : سور_م_کردنه‌وه <سور_م_کردنه‌وه>.

/اسپی_کردنه‌وه/ <سپیکردنه‌وه> : مه‌نجه‌له‌که‌ی سپیکردنه‌وه <سپیکردنه‌وه>.

/سور_هه‌لگه‌ران/ <سور_هه‌لگه‌ران> : (ئه‌وان) سور_هه‌لگه‌ران <سور_هه‌لگه‌ران>.

/اشیی_کردنه‌وه/ <شیکردنه‌وه> : (من) شی_م_کردن_هوه <شیمکردنه‌وه>.

/قیز_قیژ_کردن/ <قیز_قیژ_کردن> : (ئه‌وان) قیز_ه‌قیژ_ده‌که‌ن.

/ده‌ستیده‌ستی_پیکردن/ <ده‌ستیده‌ستی_پیکردن> ~ ده‌ستیده‌ستی_پیکردن :

(ئه‌وان) <ده‌ستیده‌ستی_مانپیده‌که‌ن>.

/له‌بیر_چوون_هوه/ <له‌بیر_چونه‌وه> : له‌بیر_م_چووه‌وه <له‌بیر_چووه‌وه>

/توره_بوون/ <توره_بوون> : (ئه‌وان) توره_بوون <توره_بوون>.

/کون_تیکردن/ <کون_تیکردن> ~ *کون_تیکردن : * (ئه‌وان) کوونیا_تیکردن

ب. /اشیین_بونه‌وه/ <شیینبونه‌وه> : (په‌نجه‌کانم) شییینبونه‌وه <(په‌نجه‌کانم)>

شییینبونه‌وه <.

پ. /ادوور_خستنه‌وه/ <دور_خستنه‌وه> ~ *دوور_خستنه‌وه

**/دوور_خرانه‌وه/ <دور_خرانه‌وه> : ئه‌وان دور_خرانه‌وه <(ئه‌وان) دوور_خرانه‌وه>.

**/زیندانی_کران/ <زیندانی_کران> : (ئه‌وان) زیندانی_کران <(ئه‌وان) زیندانی_کران>

۱۱-أ. /الیته_او/ <لیتاو> ~ لییتاو

ب. /اپیر_ه_مێرد/ <پیره‌مێر> (هه‌رچه‌نده /جووله‌که/ <جوله‌که> ~ جووله‌که‌یش هه‌یه)

/ادوور_ه_په‌ریز/ <دوره‌په‌ریز>، /اسور_ه_قه‌لات/ <سوره‌قه‌لات>.

/قیز_ه_قیژ/ <قیز_ه_قیژ> ~ قیز_ه_قیژ، /اشییر_ه_خۆره/ <شیره‌خۆره> ~ شییره‌خۆره

/پیر_ه_خه‌لیله/ <پیر_ه_خه‌لیله> ~ پیر_ه_لیله، /گول_ه_باخ/ <گول_ه_باخ> ~ *گول_ه_باخ

/کون_ه_په‌پوو/ <کونه‌په‌پوو> ~ *کون_ه_په‌پوو

پ. /اسووک_و_سوؤل/ <سووک_سوؤل> ~ *سووک_سوؤل

۱۲-أ. /ادوور_کوژ/ <دور_کوژ> ~ دوور_کوژ، ب. /اکون_برا/ <کونبر>، /اپیاو_کوژ/ <پیاو_کوژ>.

ب. /اروو_ره‌ش/ <روره‌ش> ~ رووره‌ش، /اسپی_دارا/ <سپیدار> ~ سپیدار

پ. /نوسىين/ <نوسىين> : /ادەست_نوس/ <دەستنوس>، /رۆمان_نوس/ <رۆماننوس>.

۱۳- /خەت_خەت/ <خەتخەت>، /كون_كون/ <كونكون>، /گول_اول/ <گولاو>،

أ. /شەقام_ى_سالَم/ <شەقامى سالَم>،

/تووى_مەلىك/ <توى مەلىك> : /تووى_مەلىك/ <تووى مەلىك>،

قاسپە_ى_كەو <قاسپەى كەو>،

ب. /گرد_ه_بردراو_ه_كە/ <گردە بردراو ه كە>،

پ. /دوور_و_دریژا/ <دووردریژا> : /دوور_و_دریژ/ <دوورو دریژ>،

ت. /دوو_زمان/ <دوزمان> : /دوو_زمان/ <دوو زمان>، /دوو_قات/ <دووقات> : /دوو_قات/ <دوو قات>،

/دوو_قات/ <خانوه كە دووقاته> : /خانوه كە دوو قاته>، /دوو_روو/ <دووروو> : /دوو_روو/ <دوو روو>،

/دوو_روو/ <خانوه كە دوو رووى هەيە>،

ج. /چىين_چىين/ <چىينچىين> : /چىين_چىين/ <چىين چىين>.

چوارەمىن ئەنجام: (ا) بېرگىيە خاوى وشەى بنەرەتى لە وشەى لىكدراودا گۆرىنۆكە (گرژ بەرجەستە دەبىت) و بېرگىيە گرژەكان نەگۆرن. (ب) دابەشبوون و دەرکەوتنى بېرگىيە خاوى و گرژەكانى سەرەو لە وشەى لىكدراودا ھەر بە پىي خالەكانى يەكھەمىن ئەنجامن. پىنجھەمىن ئەنجام: (ا) بېرگىيە سەگمىنتى يەكھەمى ناوى كىدارىي لىكدراو گرژە و ئەمەيش پەيكالى چوارەمىن ئەنجامە. (ب) تەرزى ھىزى ناوى كىدارىي ئەوھى كىدارە شكاوھ كەى ھەمبەر بەيەك دەوھەستنەو (بېرگىيە بە بى ھىز گرژ: بېرگىيە ھىزلەسەر و خاوى، واتە جىاوازن. (پ) ئەم ئەنجامە بۆ كىدارى بىكەردىيار و بىكەرنادىيارىش ھەر ھەك خۆيەتى.

۳-۲- تەرزى ھىز لە وشەى ھەلگۆيزراو و وشەى فرەبەشدا

پىشگر ھىزەرنەگرە (۱۵) و پاشگر ھىزەروگر. ھىزى سەرەكىي ئەم وشە مۆرفۆلۆژىيە بەردەوام دەخىتتە سەر دواھەمىن پاشگر. ژمارەيەك پاشگر ھىزى بناغەكانىيان كەمدە كەنەو و لەگەلیدا لە خاوىتتى بېرگىيەكانىيان كەمدە كەنەو. تەرزى ھىزى ئەم وشە مۆرفۆلۆژىيە پەيكالى (۱-۲-۳) ھە (۱۶). پاشگرەكان ھىزى بېرگىيە بناغەكانىيان كەم دەكەنەو. بېرگىيە سەرەوھى ئەم پاشگرانە و ھىز پىكەوھەدەين، بۆيە ھەمىشە خاوى (۱۷). بېرگىيە بناغەى ئەم دەرکردانە دەتوانىت سەرپشكىي ھىز بخىتتە سەريان و خاوى بەرجەستە بىكرىن. پىكھاتووى سىنتاكسىي ھەك كىدارە شكاوھ كەى رىستەى <ئەوان> چوونەوھە. ھەمبەر بە ناوھ كىدارىيە كەى /چوونەوھە/ يان كىدارەبەندىي

رسته‌ی <تۆ سوکییت>. هه‌مبەر به ئاوه‌لناوی /سووک/ ده‌یسه‌پینن به سه‌رامندا نووسینی وشه‌کان وه‌ك خۆیان جیاواز بن له‌وانه‌ی کردار سینتاکسییه‌کانیان. وشه لیکدراوه‌که‌ی /سووکایه‌تی پیکردن/ و کرداره شکاوه‌که‌ی رسته‌ی <ئه‌و> سووکایه‌تی پیکردن <هه‌مان نووسین داواده‌کن. پاشگری /ن/ هیز-وه‌رگره و هیزیکیش به برگیه‌ی بناغه‌که‌ی ده‌دات (۱۸). هه‌رچه‌نده وشه‌ی بنه‌ره‌تییه‌ی وه‌ك /تووتن/ <تووتن> و /سییخن/ <سییخن> ئاسایین، به‌لام وشه‌ی ناوازه‌ی وه‌ك /قوژبن/ <قوژبن> یش هه‌یه. به‌لگه‌ بۆ ئه‌م ته‌رزانه‌ی هیزیه‌ی وشه‌ی مؤرفۆلۆژی ئه‌وه‌یه، که زۆربه‌یان وشه‌ی بنه‌ره‌تییه‌یان به‌و چه‌شنی هیزانه‌وه، هه‌یه. وشه‌ فره‌لاگرییه‌کان، وشه لیکدراوه‌ هه‌لگۆیزراوه‌کان، وشه‌ی فره‌سه‌گمینیته‌ین و هه‌مان یاسای دابه‌شبوونی هیزه‌کانی سه‌ره‌وه‌یان هه‌یه (۱۹). له‌م پیره‌وی فۆنۆلۆژییه‌دا، له‌لایه‌که‌وه برگیه‌ی خاو و هیز له‌ کۆتایی وشه‌دایه و له‌لایه‌کی تریشه‌وه هه‌م برگیه‌ی خاو (/وو، یی/) و هه‌م برگیه‌ی گرژ او، ی/ ده‌توانن له‌ زنجیره برگیه‌یدا بنن به‌ نیمچه‌ناپه‌رگیه‌ی وه‌ك او، ی/ [y, w] به‌رجه‌سته‌ بنن.

۱۵- پاشگری هیزبیلایه‌ن

أ. انه-بووا / انه-بووا، انه-خۆش / نه‌خۆش>، انه-شیرین / انه-شیرین، انه-خۆش / ناخۆش>،

/بینگه‌رد/ <بینگه‌رد>، ابی-که‌س / بیکه‌س>، ابه‌ر-که‌وتن / به‌رکه‌وتن>،

ب. الی-دان / لیدان>، اپی-دا-کیشان / پیداکیشان>، اتی-کردن / تیکردن>،

پ. اهه‌ل-که‌ندن / هه‌لکه‌ندن>، ارا-کردن / پراکردن>، ادا-کردن / داکردن>.

۱۶- پاشگری هیزوه‌رگری بیلایه‌ن

/خانه‌دان / خانه‌دان>، /کورد-ستان / کوردستان>، /به‌یانیه‌ی-ان / به‌یانیه‌یان>،

/پۆش-اک / پۆشاک>، /اترس-ناک / ترسناک>، /اده‌م-ه‌وه‌را / ده‌مه‌وه‌ر>، /جه‌نگ-اوه‌را /

/جه‌نگاوه‌ر>، /قوت-بیله / قوتبیله>، /چاک-ه / چاکه>، /اجوت-ه / جووته>، /خول-گه /

<خولگه>، /انوست-وو / نوستوو>، /گوشرا-وو / گوشراو>، /دروستکرا-وو / دروستکراو>.

۱۷- پاشگری هیزوه‌رگری هیزه‌که‌مکه‌ره‌وه‌ی بناغه

/اشیر-ده‌را / شیرده‌ر>، /لووت-که / لوتکه>، /اژین-گه / ژینگه>، /اسپی-که‌له /

<سپیکه‌له>، /اسوود-مه‌ندا / سودمه‌ند>، /اسپین-ه‌وه / سپینه‌وه>، /چوون-ه‌وه /

<چونه‌وه>، /اجوت-یارا / جوتیار>، /ادین-دارا / دیندار>، /اژیر-یی / ژیری>،

/سووک-یی / سوکی>، /اپیر-انه / پیرانه>، /اشیرین-یی / شیرینی> ~ <شیرینی>

انابوت-یی / <نابوتیی>، لوتبه-رز-یی / <لوتبه-رزیی>، ائوتوو-چی / <ئوتوچی>،
 ازیت-ه له / <زیته له>، سوکایه-تی-پیکردن / <سوکایه-تی-پیکردن>.
 ۱۸- پاشگری هیز-وه رگری هیز-دهر به بناغه که
 گوپ-ن / <گوپن>، اتووک-ن / <تووکن>، اجیق-ن / <جیقن>.
 ۱۹- وشه ی مؤرفؤلۆژی فره-سه گمینتی
 أ. / لیبوون-هوه / <لیبونهوه>، نامهر-دی / <نامهردی>،
 ایده-سته لات-یی / <ایده-سته لاتیی>، اسورکه-له-یی / <اسورکه-له-یی>،
 ب. / بهربووک-یی / <بهربوکی>، اسهرسییر-یی / <سهرسییری>.

هیزی سهره کی ناوی کرداری، شیوهی وشه سهره کیه کان له سهر برگیه کۆتاییه، به لام
 ئه وهی کرداری شکاوه له تافی رابوردوودا له سهر برگیه یه کهمه، بویه برگیه کیه کهی خاوه
 (۱۸-ب) و (۱۹-ب). ئیستایش دهروانینه ئهم بهراوردکارییهی وشه ی / دوو / ی وشه
 لیکدراوه کهی / دودل / : (ا) برگیه یی گرژ له وشه ی لیکدراوی هه لگوپیزراودا: / دودل-یی /
 <دودلی>: زۆر دوودله له کاره ی. (ب) برگیه یی خاوه له فریزه هاویپژه کهی (ا) دا: مروقی دوو
 دل نه بینهراوه. (پ) برگیه یی گرژه که وشه لیکدراوه که له کرداربه نیدیدا: نیسیکی زۆر دوودلیت. لهو
 تیبینیانه وه ده پهرینه وه بۆ ده رکه وتنه کانی برگیه یی کانی سهره وه له سینتاکسدا.

۴- برگیه یی گرژ و خاوه له پیکهاتووی سینتاکسییدا

برگیه یی کانی سهره وه له پیکهاته ی سینتاکسدا، واته کاتیک ناوه کردارییه کانیان له م پیکهاته یه ی
 ریزماندا ده شکینرینه وه^۱، تهواو جیاواز رهفتار ده کهن وه ک له له یه کدانیان له پیکهاته ی
 مؤرفؤلۆژییدا. ئهمه ی جیاوازی ئه وه دوو پیکهاته یه نیشان ده دات که رژاونه ته ناو یه که وه -
 تیکه لیبوونه که یان تهواو په یکالی مؤدیلله جیهانییه که ی ریزمان نییه. برگیه یی گرژی ره گی کرداری
 ناوی کرداری خاوه بهرجه سته ده بیته له کرداری شکاوه دا، ئه گهر برگیه که ی کراوه و هیز له سهر
 بیته (کرداری رانه بوردووی (۱۸) کرداری رابوردووی (۱۹)(۲۰). ئهم دیارده به له ناوی لیکدراوی
 کارایشدا ههر بهم جوهره یه (بروانه (۱۲-پ)!)، ناوی کردارییه هیز کۆتاییه^۲ و کرداری شکاوه له
 تافی رابوردوودا هیز سهره تاییه (initial-stress) و له تافی رانه بوردوودا هیز کۆتاییه. برگیه یی خاوی
 ره گی کرداریش له هه مان ده وروبه ردا ههر خاوه ده مینیتته وه (۲۰).

¹ Inflected.

² final-stress.

۱۸- أ. /نوستن/ <نوستن> : (ئهوان) نوستن <(ئهوان) نوستن>. ~ ده_نوس_ن <ده_نوس>

ب. /بیستن/ <بیستن> : بیست_م. <بیستم> ~ ده_بیست_م <ده_بیستم>. ~ <ده_بیستم>،

۱۹- أ. /بورانهوه/ <بورانهوه> : (ئهوان) بورانهوه <ئهوان بورانهوه> ~ ده_بورن_هوه <ده_بورینهوه>

۲۰- /نوسیین/ <نوسیین> : نوی_م <نوسییم>. ~ ده_نوس_م <ده_نووسم>، /بینین/ <بینین> : بین_م <بینیم>. ~ ده_بین_م <ده_بینم>.

۲۱- /گروون/ : گروو_بوو_م <گروووووم>، ...>

به پێچهوانهوه، ئه گهر مۆرفیمی تافی ناو ره گی کردار برگه یه کی گرژ بیت، ئهوا له فۆرمه شکاوه کهیدا خاو ده بیت، ئه گهر بکه ویتته برگه یه کهوه، که هیزی له سهر نه بیت (۲۱). بۆ دوورخستنهوهی کاتی روودانی کرداره کهوه دانانی له کاتیکی پیشتری کرداریکی تری ناو پرسته کهدا، برگه یی /باو/ یه کههه میش خاو به رجه سته ده کریت (۲۲).

۲۲- أ) /بوون/ : بوو_بوو_م <بووووم به ماؤستا، کاتیک ئیوه ده تانخویند>.

ب) <ده مێک بو بووووم به ماؤستاو که ئیوه هیشتا ههر ده تانخویند>.

۵- ئه نجام

له گه ل ئه وه پشدا که برگه یه خاو و گرژه کانی سه ره وه له چه شنی برگه ی کراوه و داخراودا تهواو کهرانه دابه شبوون، برگه یه کان و هیز به جوړیک به یه کهوه دین که برگه یی خاو هه میشه هیزی سه ره کی یان ناسه ره کی له سه ره: برگه یه خاو کان گوړینۆکن، واته له جیکه وته ی به بی هیزدا گرژ ده رده کهون. برگه یی گرژ چه سپاو و نه گوړه. هیز له کاته گوړیه سه ره کییه فه ره نگییه کاند (ناو، ناوی کرداریی/ چاوگ، ئاوه لئاو، ئاوه لکردار) له کوتاییدایه. برگه یه گرژه کان له برگه کانی ناوه وه و سه ره تایی وشه کاندان. برگه یه خاو کانی سه ره وه ده شیت له وشه ی مۆرفۆلۆژیدا گرژ بن. ته رزی هیزی کرداری بکه ردیار و بکه رنادیاری شکاوه وابه سته ی تافه (پاوردوو و رانه بوردوو). ته رزی هیزی ۱_۲_۳ یش بریارده ره. نووسینی ستانداردی کوردی فۆنیمییه و بهنده به ده رکده ی پیاوژۆ فۆنۆلۆژیه کانه وه.

سه‌رچاوه‌کان

کوردی:

مه‌حویی، محهمه‌د (۲۰۰۱). رسته‌سازی کوردیی. وه‌رگێردراو له نامهی دکتۆراوه. زانکۆی سلیمانیی.

--- (۲۰۰۸). فۆنه‌تیک و فۆنۆلۆژیی. به‌رگی یه‌که‌م و دوهم. زانکۆی سلیمانیی.

--- (۲۰۰۹). مۆرفۆلۆژیی و تیکلبونی پیکهاته‌کان. به‌رگی یه‌که‌م. زانکۆی سلیمانیی.

مه‌حویی، محهمه‌د و نه‌رمیی عومه‌ر (۲۰۰۵). مۆدیلی ریزمانی کوردیی. شاره‌وانیی سلیمانیی. عێراق.

--- (۲۰۱۶) مه‌نامه (به‌ستانداردکردنی زمانی کوردیی: دروستنوسیین). سلیمانیی: چاپخانه‌ی ئەندیشه.

ئینگلیزی:

Chomsky, N. (1980). *Rules and Representations*. Columbia.

Chomsky, N. (1982). *Lectures government and banding*. The Pisa lectures, Dordrecht

Kiparsky, P. (1981). *Explanation in phonology*. Dordrecht

Kiparsky, P. (1985). *Some Consequences of lexical Phonology*. Yearbook 2, 85-138.

Mayerthaler, W. (1974). *Einfuehrung in die generative Phonologie*. Tuebingen.